

İKİ ROMAN İKİ BAŞKAHRAMAN (TURFANDA MI YOKSA TURFA MI? İLE BAHADIR VE SONA ÖRNEKLERİ)

Meliha ÖZTURHAN* - Sabahattin ÇAĞIN**

Öz

Modernleşme hareketleriyle birlikte Türkiye’de Batılılaşmanın izleri Türk Edebiyatında da görünmeye başlamıştır. Bu dönemde Türk yazarları bir Batı edebi türü olan roman yazmaya büyük önem vermişler ve Batılı romanları örnek alarak ilk yerli eserlerini kaleme almışlardır. Diğer taraftan bu süreçte Azerbaycan Edebiyatında da başta roman olmak üzere Batı tarzında edebi türler ortaya çıkmıştır. Romanlar daha çok sosyal tenkidin bir aracı olarak kullanılmıştır. Aynı kültür ve aynı dile sahip olan Türkiye ve Azerbaycan’da toplumlarındaki sorunların çözümüne dair dönemin aydın ve yazarları benzer yaklaşımlarda bulunmuşlar, halkı bilinçlendirmek ve eğitmek adına özellikle edebi eserlerden yararlanmışlardır. Bu yazarlar, sahip oldukları ideoloji ve bunlara bağlı fikirlerini, yazdıkları eserleri aracılığıyla halka iletmek istemişlerdir. Bu bağlamda yazılan romanlardan biri Mizancı Murat’ın 1891 yılında yazdığı Turfanda mı Yoksa Turfa mı, diğeri ise Neriman Nerimanof’un 1896’da kaleme aldığı Bahadır ve Sona isimli romanlardır. Bu eserlerde yazarlar başkahraman olarak sundukları Mansur ve Bahadır aracılığıyla, aslında halkın hayalindeki insan modelini çizmeye çalışmışlardır.

Bu çalışmanın amacı iki eserin başkahramanlarının benzer dünya görüşlerini incelemek ve her iki Türk toplumunun romanlara yansıyan ortak sosyal problemlerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Mizancı, Nerimanof, Bahadır, Mansur.

Geliş Tarihi: 28 Mayıs 2022 - Kabul Tarihi: 21 Temmuz 2022.

Atıf Bilgisi: Meliha Özturhan-Sabahattin Çağın “İki Roman İki Başkahraman (Turfanda mı Yoksa Turfa mı? İle Bahadır ve Sona Örnekleri)” *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 131, Sayı: 259, İstanbul 2022, s. 327-338 doi: 10.55773/tda.1122616.

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, maliheh.azizpour@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0725-1852.

** Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, s.cagin@deu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0001-9649-3660.

Two Novels, Two Protagonists
(Examples Of Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı? And Bahadır Ve Sona)

Abstract

Along with the modernization movements, traces of Westernization movements in Türkiye have also begun to appear in Turkish literature. During this period, Turkish writers paid great attention to writing novels, which are a Western literary genre, and they wrote their first domestic works by taking Western novels as an example. On the other hand, in this process, literary genres in the western style, especially novels, have appeared in Azerbaijani literature. Novels were mostly used as a means of social criticism. Intellectual and writers of the period took similar approaches to solving problems in society in Türkiye and Azerbaijan, which have the same culture and the same language in order to raise awareness and educate the public, they especially used literary works. These authors wanted to convey their ideology and ideas related to them to the public through their works that they wrote. One of the novels written in this context is "Turfanda mı Yoksa Turfa mı?", written by Mizancı Murat in 1891, and the other is "Bahadır ve Sona", written by Neriman Nerimanov in 1896. In these works, the authors tried to draw the human model of the people's dream through Mansur and Bahadır, whom they presented as the main characters, in fact.

The aim of this study is to examine the similar world views of the protagonists of the two works and to reveal the common aspects of the two works as well as the common social problems of the two Turkish communities reflected in the novels.

Keywords: *Novel, Mizancı, Nerimanov, Bahadır, Mansur.*

1. Giriş

Tanzimat'la birlikte Türkiye'nin toplumsal hayatında görülen Batılılaşma hareketlerinin izleri bir müddet sonra Türk Edebiyatında da büyük ölçüde kendini göstermeye başlamıştır. Modern Türk edebiyatının kuruluş dönemi olarak kabul edilen Tanzimat döneminde yazılan roman ve hikâyelerin büyük önem kazandığı görülmektedir. Başta tercümelemlerin etkisiyle ortaya çıkan ve Batılı romanları örnek alan ilk yerli eserler, Tanzimat zihniyetine bağlı olarak halkı eğitime ve yönlendirme amacını gütmüşlerdir. Bu yüzden Tanzimat yazarları, romanı sosyal olayların sanatsal bir aktarımı olarak görüp devrin siyasî ve sosyal problemlerini, devlet, toplum ve birey yaşantısının değişik aşamalarını konu olarak ele almışlardır.

Diğer taraftan Azerbaycan'da da modernleşme hareketleri ile birlikte edebiyat alanında roman ve hikâye gibi edebî türlerin ortaya çıkışı söz konusudur. Azerbaycanlı araştırmacılar, ülkede romanın başlangıcı ve kaynakları hakkında farklı görüşler sunarlar. Bunların bir kısmı romanın başlangıcını XII. yüzyıla kadar çekerek mesnevileri bu türün ilk örnekleri olarak verirler. Bir kısmı ise o dönemdeki hâkim Sovyet ideolojisinin etkisiyle Azerbaycan romanını 1930'lu yıllardan sonra başlatırlar. Bu çelişkili bakış açısıyla birlikte 1830'lu yıllardan sonra romanın tür olarak varlığını nicel açıdan çok olmasa da nitelik açısından gelişerek sürdürdüğü de bilinmektedir Bu dönemde Azer-

baycan modern edebiyatının gelişimiyle koşut olarak roman daha çok sosyal tenkidin bir aracı olarak kullanılmıştır.¹

Aynı kültür ve aynı dile sahip olan Türkiye ve Azerbaycan'da toplumda var olan ortak sorunların çözümüne dair dönemin aydın ve yazarlarının benzer yaklaşımları dikkat çekicidir. Her iki ülkede aydın ve yazarların halkı bilinçlendirme adına özellikle edebî eserlerden yararlanmaları söz konusudur. Bu hususta Mizancı Mehmet Murat'ın (1854-1917) ve Neriman Nerimanof'un (1870-1925) birbirlerine yakın zamanda kaleme aldıkları *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* ile *Bahadır ve Sona* romanları örnek teşkil etmektedir.

Aynı kültür ve aynı dile sahip olan Türkiye ve Azerbaycan'da toplumda var olan ortak sorunların çözümüne dair dönemin aydın ve yazarlarının benzer yaklaşımları dikkat çekicidir. Her iki ülkede aydın ve yazarların halkı bilinçlendirme adına özellikle edebî eserlerden yararlanmaları söz konusudur. Bu hususta Mizancı Mehmet Murat'ın (1854-1917) ve Neriman Nerimanof'un (1870-1925) birbirlerine yakın zamanda kaleme aldıkları *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* ile *Bahadır ve Sona* romanları örnek teşkil etmektedir.

2. İki Yazar İki Roman

Mehmet Murat, iyi eğitim sürecinden geçmiş, çeşitli devlet kademelerinde bulunmuş bir Osmanlı aydınıdır. 1886-1909 yılları arasında *Mizan* gazetesini çıkardığı için "Mizancı Murat"adıyla şöhret bulan yazar, Tanzimat döneminin gazeteci, tarihçi ve fikir adamı kimliğiyle tanınan isimlerdendir. 1891 yılında kaleme aldığı *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı romanı onun özellikle gazetecilik ve düşün insanı yönlerini öne çıkaran tezli bir eserdir.² Bazı araştırmacılar bu eseri; gerek kişileri gerekse içerdiği fikirler bakımından devrin, hatta daha geniş bir çerçevede Tanzimat romancılığının en keskin sosyal şuuruna haiz bir roman olarak değerlendirirler. Eserin bir başka önemi de Mehmet Murat'ın kitapları arasında kendi fikir ve sanat ideolojisini, mizaç ve karakterini en iyi aksettiren otobiyografik bir eser oluşudur.³

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında Cezayir'de büyümüş, Fransa'da tıp eğitimi görmüş, devletine hizmet etmek için İstanbul'a gelmiş Mansur adlı idealist bir gencin hikâyesi anlatılır. On iki bölümden oluşan roman, Mansur'un İstanbul'a gelişiyle başlar. İstanbul'da amcası Şeyh Salih Efendi'nin konağında bir süre kalan Mansur, burada amcasının kızı, aynı zamanda çocukluk arkadaşı olan Zehra ile karşılaşır. İdealist kişilikleriyle birbirine benzeyen Mansur ile Zehra bir süre sonra birbirlerine âşık olurlar. Şeyh Salih'in konağında yaşananlar, Mansur ile Zehra'nın aşkı, Mansur'un Hariciye Kalemî'ndeki çalışma hayatı, kendisi gibi doktor olan

¹ İrfan Murat Yıldırım, *Kaynaklar ve Teşekkül Bakımından (1921 Yılına Kadar) Azerbaycan Romanı, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 24, Erzurum, 2004, s. 133.

² Tacettin Şimşek, "Roman Hakkında", *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, Özgür Y., İstanbul, 1999, s. III.

³ Yavuz Sinan Ulu, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı? ve Yeni Turan Romanları Örneğinde Tanzimat ve Meşrutiyet Aydını*, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 4. sayı, c.4, 2015, s. 1587.

arkadaşı Mehmet ile Veliler köyünde kurduğu çiftlik ve burada faaliyete geçirdiği okul gibi konular etrafında gelişen romanda, Mansur'un gelecek ile ilgili hayalleri ve idealleri uygulamalı olarak sunulur. Roman, Mansur'un Zehra ile evlenmesinin ardından 93 Harbi'nde Mansur'un ölümü ile son bulur.

Romanda dönemin bütün çarpıklıkları eleştirilerek, devlet dairelerinin durumu, yöneticilerin beceriksizliği, ahlaki bozukluklar ve eğitim sorunları gibi konular ele alınır. Cevdet Kudret *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanının, Türkiye'nin o devirdeki toplumsal durumunu ele alıp eleştirdiğini ve tasvir edilen bir çok sahnenin iyi bir gözlem ürünü olduğunu açıklar.⁴

Öte yandan Neriman Nerimanof ise politikacı, yayıncı, doktor ve devlet adamı kimliğinin yanında Azerbaycan Edebiyatı realist yazarları arasında da önemli yere sahiptir. Nerimanof, aynı zamanda 1920 yılında kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanıdır. Ancak o, siyasi faaliyetlerinden çok edebiyat ve toplumsal alanlardaki çalışmalarıyla tanınmış bir şahsiyettir. Onun 1896'da kaleme almaya başladığı *Bahadır ve Sona* adlı romanı 1913'te yayımlanmıştır. Sosyal, siyasal ve dini birçok önemli hususa yer verilen bu eserde, döneminin bazı kusurlu yönleri de ele alınmıştır. Azerbaycan Edebiyatı için büyük önem arz eden *Bahadır ve Sona*, Azerbaycan'da roman türünün ilk ve şüphesiz en önemli örneklerinden kabul edilmektedir.⁵

Bahadır ve Sona romanı, Kafkasya Bölgesinde bir arada yaşayan Türk ve Ermeni toplumlarının gelenek, görenek ve zihniyetlerine yönelik tespitler ve eleştiriler içermesi bakımından önem taşımaktadır. Eser, toplumlar arasındaki kültür farklılıklarının ve bunlardan kaynaklanan çatışmaların çoğu zaman telafi edilemez vahim hadiselerle yol açmasına emsal teşkil eder özelliktedir. Yaşar Qarayev, *Bahadır ve Sona* romanını "saf nesir eseri" olarak yazılan epik örneklerinden biri olarak değerlendirir.⁶

Roman, Türk genci Bahadır ile Ermeni kızı Sona arasındaki duygusal yakınlaşmayı anlatır. İki bölümden oluşan roman, Menkilis'te Bahadır'ın Sona'ya Farsça özel ders vermesiyle başlar. Bahadır ile Sona, derslerin bitişinde iki farklı toplumun zihniyeti ve sosyal yapısı konularında sohbet ederler. Zamanla aralarında duygusal bir yakınlık başlar. Bahadır, okulunun açılma zamanı geldiği için artık Menkilis'ten ayrılır ve Petersburg'a gitmek üzere yola koyulur. Önce Tiflis'teki okul arkadaşı Sultan'la buluşur ve Sona ile tanıştığını anlatır. Bu arada Sona'ya bir mektup yazar ve aşkını itiraf eder. Sona'nın ailesi bu durumdan haberdar olunca kaygılanırlar. Farklı dinlere ve milletlere mensup olmaları Bahadır ile Sona'nın arasında "uçurum" olması anlamına gelmektedir. Sona'nın babası Yusif, Bahadır'ın Hıristiyan olmasını talep etmek üzere Sona ile birlikte Petersburg'a gider. Ancak bunu ne Bahadır ne

⁴ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 1*, Varlık y., İstanbul, 1965, s. 117.

⁵ Ümit Akın, "Azerbaycan Edebiyatı Realist Roman Yazarlarından Neriman Nerimanof'un Dini-Millî Ayrımcılığa Bir Başkaldırı Romanı: Bahadır ve Sona", *Azerbaycanşinaslık: "Geçmişî, Bugünü ve Geleceği" Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kars, 21-23 Ekim, Kars 2015, s. 367.

⁶ *Azərbaycan Nəsrî Antologiyası*, haz., Zaman Esgerli, Şerg-Gerb [yayınevi], Bakı 2006, c. 1, s. 26.

de Sona kabul eder. Roman, Bahadır'ın intiharı ve Sona'nın akli dengesini kaybetmesiyle son bulur.

Nerimanofbu romanda, iki toplumun millet ve din ayrımına eleştiri getirmişlerdir. Eğitimsizlikten ve cehaletten kaynaklanan fanatizmi eleştirmiş, aynı zamanda eğitim ve bilinç düzeyindeki uyumlu orantıyı işaret ederek toplumların inkişafında eğitimin önemini ve rolünü belirlemeye çalışmıştır.⁷

3. Başkahramanlar ve İdealist Kişilikleri

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında *Mansur* ile *Bahadır ve Sona*'da *Bahadır*, iyi öğrenim sürecinden geçmiş ve yüksek eğitilmiş kişilerdir. Mansur, eğitim hayatına Cezayir'deki amcası Ahmed el-Nâsır'ın konağında başlar, Arapça ve Fransızca dersleri alır. İstanbullu olan annesi sayesinde de Türkçe öğrenir. Daha sonra üniversite eğitimi için Fransa'ya gider. Orada tıp eğitimi alır ve İstanbul'a döner. Mansur, okumaya düşkün bir gençtir ve bütün boş zamanlarını kitap ve gazete okumakla geçirir. O, Osmanlı Devleti'nin düzeninin sağlanması, milletin kalkınması ve fertlerin gelişimi için devlet ve milletçe bütün çalışmaların öncelikle maarife yönelik olması gerektiğini düşünür.

Biröl Emil, Mansur'u "yeni Türkiye'nin ideal aydın tipi" olarak niteler. Mansur, Paris'te tıp öğrenimi görmüş olan bir dâhiliye uzmanı olmaktan ziyade, yurt dışındaki öğrenimi esnasında vatansever aydın olarak yetişmiş bir kahramandır. Ayrıca dindar, geleneklerine bağlı, milletin geçmişi, bugünü ve geleceği üzerinde zihin yoran, güçlü, ama zaafalarını da bilen, varlığını ve bilgilerini devlet ve hilafet hizmetine adayan kararlı ve idealist bir gençtir.⁸

Mansur, Avrupa'daki eğitim sistemi ile Osmanlı eğitim sistemini karşılaştırarak İslâm ülkelerinde, özellikle de Müslümanların birçok müspet özelliklerine rağmen maarif açısından gelişmediklerini ifade eder ve bu hususta önerilerde bulunur. Mansur, okullaşmaya ve eğitime son derece önem verir. Bu yüzden sürekli okul açma teşebbüsünde bulunur. O, yabancı idaresi altında bulunan ülkelerdeki vatandaşlara hizmet için millî mektep açmayı hedefler.

Bahadır ve Sona'nın kahramanı Bahadır da yüksek eğitilmiş, ileri görüşlü ve idealist bir gençtir. İlk ve orta eğitimini başarıyla tamamlayan Bahadır, üniversite eğitimi için Petersburg'a gider. Türkçenin yanında Farsça ve Rusçayı öğrenir. Petersburg Üniversitesinde başarılı bir öğrenciyken, vaktini ilimle uğraşmakla geçirir ve bir an önce üniversiteyi bitirip ülkesine geri dönmeye çalışır. Mehmet Emin Resulzade Bahadır'ı; yüreği millet aşkı ile yanan, çevresine yararlı olmayı kendisine amaç edinen bir Müslüman [Azerbaycanlı] Türk olarak tanımlar.⁹

⁷ Erdoğan Uygur, *Neriman Nerimanof'un Bahadır ve Sona Eserinde Türk-Ermeni Kültür Çatışması*, Social Sciences Studies Journal, c.3, sayı: 12, 2017, s. 2261.

⁸ Şimşek, *a.g.e.*, s. XI.

⁹ Mehmet Emin Resulzade, *Eserleri II*, haz., Şirmemmed Hüseyinov, Şirvanşer y. Bakü, 2001. s. 281.

Bahadır, halkının cehaletten kurtuluş yolunu, onların eğitilmesinde ve muasır medeniyete sahip olmalarında görür. Onu içten içe üzen şey, milletin “dünya elmlerinden qaçaq düşmesidir”.¹⁰ Bahadır, yeni tipli mekteplerin açılmasını, gençlerin, özellikle kızların esaslı şekilde eğitilmesini sosyal gelişmenin gerçek yolu olarak görür.¹¹

Mansur ve Bahadır'ın ortak yanlarından biri de Türkçeye önem vermeleri ve bu konuda hassas davranmalarındır. Mansur'un İstanbul'a geldiğinde, kendisini otele götürecektir komisyoncunun ücret olarak “beş frank” istemesinden hoşnutsuzluğunun nedeni, “Darü'l-hilafe limanında ‘frank’ yerine ‘kuruş’ sözünü işitmeyi arzu etmesi”dir.¹² Elbette burada işitme isteği yanında Osmanlı devletinin ekonomik durumunu yansıtan bir endişenin varlığını göz ardı etmemek gerekir. Aynı şekilde kalacağı otelin kapısında hiçbir Türkçe yazı ve rakam görmeyip “yalnız Fransızca olarak Hotel d’Amerique”¹³ yazısını okuyunca Mansur'un canı daha da sıkılır.

Cezayir'de dünyaya gelmesine rağmen, Mansur'un Türkçeye sevgiyle ilgi duymasının kaynağı annesidir. Mansur'un annesi, İstanbul'da büyüdüğü için fasih bir şekilde Türkçe konuşmayı öğrenmiştir. Uzun yıllar Cezayir'de kaldığı hâlde Mansur ile hep Türkçe konuşmuştur. Bu nedenle Mansur Türkçeyi düzgün bir şekilde konuşup okumayı öğrenmiştir. Öyle ki onun Türkçedeki becerisi, İstanbul'daki Arap milliyetçiliğiyle tanınan amcası Şeyh Salih Efendi ile amcasının oğlu İsmail Bey tarafından takdir görmüştür.

Aynı şekilde Bahadır da dil konusunda hassas tavırlar sergiler. Arkadaşı Aleksey ile bir sohbet esnasında Aleksey, Bahadır'a *Tercüman Gazetesini* okuyup okumadığını sormuş, Bahadır da ona okuduğunu ve Osmanlı Türkçesinin halk tarafından anlaşılmayacak kadar zor ve karmaşık yazılmasını eleştirmiştir:

“- Hər millət bu zəmanədə çalışır ki, dilini asana çıxartsın, amma onlar gedə-gedə dilbrini dəxidə çətinedirlər.

- Bəli, bu bir naxoşluqdur ki, bizlərə də keçibdir. Bizim əhli-qəb, fikirlərini bu yerə qoyublar ki, inşalarını həmişəfə yazsınlar; çünkisadə Türk dili ilə yazanları nadan hesabedirlər”.¹⁴

Bahadır, bir milletin var olabilmesinin en önemli unsurunun dil olduğuna kanidir. Bu yüzden mekteplerde çocuklara dilin yeterli bir şekilde öğretilmemesini tenkit eder. Aynı şekilde dönemin yazarlarının dil konusunda sorumsuz davrandıklarını ve sırf birbirlerine hünerlerini göstermek maksadıyla gazetelerde yazı yazdıklarını ve bu yazılarını halkın anlayamayacağı kadar

¹⁰ Neriman Nerimanof, *Bahadır ve Sona*, Beraderan-i Orucof [yayınevi], Bakü, 1913, s.17.

¹¹ Esgerli, a.g.e., s. 27.

¹² Mehmet Murat, *Turfanda mı yoksa Turfa mı?*, haz., Sabahattin Çağın, Özgür y. İstanbul, 2008, s. 27.

¹³ Mehmet Murat, *Turfanda mı yoksa Turfa mı?*, haz., Sabahattin Çağın, Özgür y. İstanbul, 2008, s. 30.

¹⁴ Nerimanof, a.g.e., s. 22.

yabancılaşmış bir Türkçe ile kaleme almalarını eleştirir. Bahadır aşağıdaki satırlarda bir yandan dil eğitiminin ne kadar önemli olduğunu vurgularken, bir taraftan da ülkesinde bu işin ne kadar kötü yapıldığından şikâyet eder.

*“Bir dilin qədrinimillət o vaxtbilər ki, hamandildə yazılan inşalar millətin həmbədəninə ruhuna tərbiyəverə. Və bir dilin o vaxtqiymətiolar ki, o dili təlimverənlərdə qeyrət, insaf ola. Məktəblə; yüz ildən qalmaqayda-qanunladərsverir. İnşa yazanlarımıza baxırsan; ‘əlfazlar’ o qəkor edib ki, əsil-məyāddan unudublar. Və bir neçəsidəxi öz hissiyyatını qeyri dildə qələmə gətirir”.*¹⁵

Bahadır ayrıca dönemin bazı gençlerinin Batılı tarzda eğitim aldıkça yozlaştuklarını ve Türkçeye yabancılaşmasını da tenkit eder. Tiflis’te arkadaşı Sultan’la yaptığı sohbette Bahadır, Müslüman bir Türk aileye mensup olan ve “yedi yıllık institut” bitirdiği belirtilen bir genç kızın da ısrarla Fransızca ve Rusça konuşmasını eleştirmekten geri kalmaz:

*“Mən Türkcə sual edirdim, qızımənə Rusca cavab verirdi. Qız mənimlə danışdıqcaə-övrət bir-birinəbaxıb bəzzət aparırdılar. Mənim: “Elmlərdən hansı xoşunuza gəlir?” sualmaqız: “Firəng dili” deyibməndən soruşdu: “Siz Firəngcə bilirsiniz mi?” Cavab verdim ki, bəli. Qız başladı söhbəti Firəngcə. (...) Axırda mənim; “Türkcə yazmaq, oxumaq bilirsiniz mi?” sualmaqızcavab verdi ki; “Türk dili nədir ki, ona gözəl vaxtını çürüdə lazımdır.” Bu sözlər mənim qanımədəxidə xarabedib davam gətirəbilmədim”.*¹⁶

Kızın rivayet edilen bu sözü üzerine Bahadır, “Gör bir sən özün Türk qızı olasan öz dilini bəyənməyəsən?! (...) Hergah Türk qızları ancaqəfsərə getməkdən-və ya firəng dilini bilməkdə nətəriwə öz dilini, millətini düşmən tutmaq da nətəri mədəniyyətin dalınca gedirlərsə, heçgetməsələr yaxşıdır...”¹⁷ diyerek onun düşüncə tarzını eleştirir.

Mansur ve Bahadır’ın İslam ve Müslümanlığa yönelik yaklaşımları da benzerlik taşır. Mansur’un fitratı, “hamiyet-i İslamiye” ile dolu olduğu için hayatı da “İslām’ın māsisi, hāli ve istikbali”ni¹⁸ düşünerek geçmiştir.¹⁹ Onun, doğduğu Cezayir ve yüksek eğitim aldığı Paris’ten Osmanlı devlet merkezini temsil eden ve “kiblegāh-ı ālem” olarak tanınan İstanbul’a göçmesi; bu şeh-

¹⁵ Nerimanof, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁶ *A.g.e.*, s. 50-51.

¹⁷ *A.g.e.*, s. 52.

¹⁸ Mehmet Murat, *a.g.e.*, s. 20

¹⁹ Bu romanda Mizancı Murat’ın İslam Birliği düşüncesine yakın fikirlerini Mansur’a söylediği görülmektedir. Ona göre bu İslam Birliği de ancak Osmanlı Devleti’nin öncülüğünde gerçekleştirilecektir. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sabahattin Çağın, “Turfanda mı yoksa Turfa mı Üzerine”, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, Haz. Sabahattin Çağın, Özgür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 6.

rin “makâm-ı hilâfet-i İslâmiyye”²⁰ olduğu ve asırlar boyunca Müslümanları birleştirdiğimekân olduğu içindir. Mansur, İstanbul’a gelerek “millet-i mün-tehâben olan ümmet-i celîle” olarak nitelediği Osmanlı toplumundaki Müslüman millete hizmet etmeyi hedefler ve bu idealine ulaşabilmek için dualar eder:

“Ey kudretli, merhametli Allah’ım! (...) Millet-i mün-tehâben olan şu ümmet-i celîlenin dünyevî, uhrevî saadetine, (...) hüsn-i hizmet etmek hususundaki saf ve şedit arzumu, illetsiz, şartsız gayretim senin malumundur. Şems-i hayatımın gurubu günlerinde dahi bugün gibi vicdanımı nedamet ve mahcubiyet lekesinden hâlî bulundurmaya muvaffak etmeyi kemâl-i hulûs ve iltizamla senden niyaz ve istirham ediyorum!”²¹

Mansur, bu idealini gerçekleştirmek adına tüm roman boyunca hep bir hizmet adamı olarak karşımıza çıkar. O, doktor olarak muayenehanesinde, hoca olarak Tıbbiye’de, memur olarak Hariciye Kalemi’nde, eğitim gönüllüsü olarak kurduğu okullarda ve organize ettiği ekonomik kalkınma modeliyle, halkın içinde hizmet veren kişiliğini sergiler.²²

Bahadır da bir Müslüman olarak İslam dünyasında devrin yanlış yönetim tarzına göndermeyapar, din ve devlet işlerinin aynı kişiler tarafından yönetilmesini eleştirir. O, halktaki yanlış din anlayışının düzelmesi için de çaba gösterir. Aynı zamanda İslam’ın, Müslümanların gelişmesine karşı olmadığını vedini inançların gelişmeye engel teşkil etmediğini, aksine insanların ilerlemesine zemin hazırladığının altını çizer. Bu hususta İslam dünyasından örnekler vererek İslam’ın özünü anlatmaya çalışır:

“İslam, həqiqətərqıyə vəni elmə düşmən olsaydı Bəni-Abbəs İspanya’da olan vaxtərqıyə yolunda bulunmazdılar: hamanərbəb və haman İslam! əcəba, nə səbəbəşolvaxt İslam onların elm yolunda tərqıyələrinə mane olmuyordu?... (...) Ərəblərə cəbanə üçün din-i İslam gəldi? Əlbəttə, əxlaqpozğun millətin əxlaqını düzəltmək üçün, vəni ona tərqıyə yolunu göstərmək üçün. Açıq söyləyəlİM: bir camaat üçün müəyyən bir din ortalığa gəlirsə, hamancamaat səbəb olur, deyilmİ? Belə olan surətdə demək olurmu filan din filan millətin tənəzzülü üçün gəlibdir? Buna bərəksqərəkdeyilə: hər din camaatın tərqıyəsi üçün gəlir. Din gətirən, camaatın xeyrini əlbəttənəzə tutuyor...Dini qəbuledib onun intişarına çalışanlar nazik bir nöqtəni anlamaq istəmiyorlar...”²³

Mansur, dürüst, vazifəşinas ve devlet menfaatini kendi çıkarlarından üstün tutan bir kişiliğe sahip olduğu gibi, toplumsal görünüş ve ahlaki

²⁰ Mehmet Murat, *a.g.e.*, s. 20.

²¹ *A.g.e.*, s. 59-60.

²² Şimşek, *a.g.e.*, s. IX.

²³ Nerimanof, *a.g.e.*, s. 19-20.

yapı üzerinde de durarak aile hayatını etkileyen ahlaki çöküntüyü tenkit eder. Batılı tarzda bir eğitim ve terbiye sürecinden geçmiş olan amcasının kızı Sabiha ile oğlu İsmail'in şahsında iffet ve namus gibi değerlerden yoksun gençlerin genel ahlaka aykırı davranışlarına eleştirel gözle bakar. Mansur ayrıca, menfaati uğruna her türlü kötülüğü yapabilecek bir ahlaklılık örneği olan Reşid'in eşi Emine ile kız kardeşi ve Şeyh Salih'in ikinci karısı Müzeyyen gibi ahlaklı tipler üzerinden de aileden başlayarak toplumsal yapıyı çökertmeye yönelik ahlaklılıkları eleştirir.

Bahadır da toplumsal ahlak ve aile terbiyesi hususunda duyarlı kişiliğe sahiptir. O, Tiflis'e yolculuğu esnasında faytoncu Novruz ve konakladığı handa, hancı İvan ile olan diyalogunda bazı Müslümanların kuralları ve kanunları çiğnemeleri, eşkıyalık yapmaları, ahlak dışı hareket etmeleri, nişanlı kızların, nikâhlı kadınların kaçırılması gibi ahlak ve kanun dışı hareketlerini eleştirir. Ayrıca çocukların yeterli seviyede yetişmesi için ilk başta aile içi terbiyenin önemine vurgu yapar, bu hususta anne babanın bilinçli olmasının gerektiğini ifade eder. Nitekim arkadaşı Sultan'la yaptığı sohbette, Tiflis'teki alafrağ terbiyeden geçmiş olan genç kızın yozlaşmasından kızın anne babasını sorumlu tutar.

Sonuç

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? ile *Bahadır ve Sona* romanları ele alındığında, Mizancı Murat ve Nerimanof'un, toplumsal sorunların çözümü yolunda benzer çizgide hareket ettikleri görülür. Ülkelerinin önemli fikir insanlarından olan ve önemli devlet kademelerinde bulunan her iki yazar, kendi dünya görüşlerini, bir nevi kendilerini temsil eden roman kahramanları vasıtasıyla okurlarına aktarmaya çalışmışlar. Bu temsili kahramanlar dürüst, ahlaklı, millî ve manevî değerlerine sahip çıkan ve idealist birer kişilerdir. Aslında her iki yazar, bu kahramanlar üzerinden, halkın hayalindeki insan modelini çizmeye ve olması gerekeni göstermeye çalışmışlar. Bu aynı zamanda her iki yazarın da sanat anlayışları ve sanat eserinden beklentilerindeki ortaklığı da göstermektedir.

Genel olarak iki romanda olay, kişiler, tema, zaman, mekân ve anlatım unsurları farklılık gösterse de kahramanların/yazarların verdikleri mesajlar benzerlik taşımaktadır. Kahramanların mücadeleci ruhu, idealist kişilikleri ve ölümle sonuçlanan kaderleri dikkate alındığında, Nerimanof'un, Mehmet Murat'tan etkilendiği düşünülebilir. Romanların birbirine çok yakın zamanda kaleme alınmış olması, bu düşünceyi daha da kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan bu durum, ayrı coğrafyalarda yaşamakla birlikte, her iki toplumun ortak sorunları yaşamasından doğan bir benzerlik olarak da düşünülebilir.

Buna bağlı olarak aynı kültür, milliyet ve aynı dile sahip olan Türkiye ve Azerbaycan'da toplumda var olan ortak sorunların çözümü için dönemin fikir adamlarının benzer çözüm yolları aradıklarını söylemek müm-

kündür. Bu hususta Mizancı Murat ve Neriman Nerimanof gibi aydın ve yazarların halkı bilinçlendirme adına özellikle edebî eserlerden yararlandıkları, fikirlerini topluma iletmede bu eserleri bir araç olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- AKIN, Ümit: “Azerbaycan Edebiyatı Realist Roman Yazarlarından Neriman Nerimanof’un Dini-Millî Ayrımcılığa Bir Başkaldırı Romanı: Bahadır ve Sona”, *“Azerbaycanşinaslık: Geçmiş, Bugünü ve Geleceği” Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 21-23 Ekim 2015, Kars, 2015.
- Azərbaycan Nəsrî Antologiyası I: haz.*, Zaman ESGERLİ, Şerg-Gerb [yayınevi] Bakü, 2006.
- ÇAĞIN, Sabahattin: “Turfanda mı yoksa Turfa mı Üzerine”, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, haz., Sabahattin Çağın, Özgür y., İstanbul 2008.
- KUDRET, Cevdet: *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 1*, Varlık y., İstanbul, 1965.
- Mizancı Mehmet Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* haz., Sabahattin Çağın, Özgür y., İstanbul 2008.
- NERİMANOF, Neriman: *Bahadır ve Sona*, Beraderan-i Orucof Nəşriyyatı [yayınevi], Bakü, 1913.
- RESULZADE, Mehmet Emin: *Eserleri II*, haz., Şirmemmed Hüseyinov, Şirvanneşr [yayınevi], Bakü, 2001.
- ŞİMŞEK, Tacettin: “Roman Hakkında”, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, Özgür y., İstanbul, 1999.
- ULU, Yavuz Sinan: “*Turfanda mı Yoksa Turfa mı? ve Yeni Turan Romanları Örneğinde Tanzimat ve Meşrutiyet Aydını*”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, c. 4, sayı: 4, 2015.
- UYGUR, Erdoğan: “*Neriman Nerimanof’un Bahadır ve Sona Eserinde Türk-Ermeni Kültür Çatışması*”, *SocialSciencesStudiesJournal*, c. 3, sayı: 12, 2017.
- YILDIRIM, İrfan Murat: *Kaynaklar ve Teşekkül Bakımından (1921 Yılına Kadar) Azerbaycan Romanı*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı: 24, Erzurum, 2004.

Extended Abstract

Two Novels, Two Protagonists

(Examples Of “Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı?” And “Bahadır Ve Sona”)

Along with the modernization movements, traces of Westernization movements in Türkiye have largely begun to appear in Turkish literature as well. During this period, Turkish writers paid great attention to writing novels, which are a Western literary genre, and they wrote their first domestic Works by taking Western novels as an example. On the other hand, in this process, literary genres in the western style have appeared in Azerbaijani literature. Novels, which have an important place among these genres, have been used more as a means of social decency. Intellectual and writers of the period found similar approaches to solving common problems that exist in society in Türkiye and Azerbaijan, have the same culture and the same language. The authors of both countries used literary works especially in order to raise public awareness and wanted to convey their ideology and ideas related to them to the public through their works they wrote. Thus, on the one hand, they aimed to educate and guide the public, and on the other hand, they addressed the political and social problems of the period as subjects. One of the novels written in this context is “Turfanda mı Yoksa Turfa mı?” written by Mizancı Mehmet Murat in 1891, and the other is “Bahadır ve Sona”, written by Neriman Nerimanov in 1896.

Mizancı Murat, an Ottoman intellectual, is an educated and well-known figure at various levels of government, but is also known as a journalist, historian and intellectual. Some researchers consider this work to be a novel that has the sharpest social awareness of the era, even Tanzimat novelis in a broader frame work, both in terms of its people and the ideas it contains. In this novel, which tells the story of an idealistic teenager named Mansur, many issues such as the state of government departments, the irresponsibility of managers, moral disorders and educational problems were discussed by criticizing the distortions of Türkiye at that time. Neriman Nerimanov, on the other hand, has an important place among the realist writers of Azerbaijani literature besides his identity as a politician, publisher, doctor and statesman. In the novel Bahadır and Sona, in which he dramatized the emotional relationship between a Turkish teenager and an Armenian girl, social, political, religious considerations related to his country were included and some imperfect aspects of his period were touched upon.

In these novels, Mizancı Murat and Nerimanov acted in a similar line on the way to solving social problems. Both authors tried to convey their World views through the novel heroes, whom they presented as idealistic people who own their national and spiritual values, and to draw the human model of the people’s dream. Mansur and Bahadır, the protagonists of these two works, are highly educated, conscious and idealistic people with similar World views.

Arabic and French lessons Mansur, who is described by some researchers as the “ideal intellectual type of the new Türkiye”, begins his education life at his uncle’s mansion in Algeria and takes classes in Arabic and French.

He also learns Turkish thanks to her mother, who is from Istanbul. Then he goes to France for university studies. There he studies medicine and returns to Istanbul. Mansur is a teenager who is fond of reading and spends all his free time reading books and newspapers. He thinks that all the work of the state and the nation should be aimed primarily at the education, in order to ensure the order of the Ottoman state, the development of the nation and the development of individuals.

Bahadır is also a highly educated, forward-thinking and idealistic young man. Having successfully completed his primary and secondary education, Bahadır goes to St. Petersburg for university education. Turkish as well as Persian and Russian are the languages he learns. While he is a successful student at St. Petersburg University, he spends his time studying science and tries to finish college as soon as possible and return to his country.

One of the things that Mansur and Bahadır have in common is that they give priority to education and education for the development of the state and the nation. By comparing the education system in their country with the education system in the West, they express that their nation has not developed in terms of education despite many positive characteristics and make suggestions in this regard. Both heroes see the way of people's liberation from ignorance in their education and in having a successful civilization. Therefore, they attach great importance to school in education. Mansur and Bahadır have a similar attitude in terms of giving importance to Turkish, which is their native language. They are determined that the most important element of the existence of a nation is language. For this reason, they criticize situations such as the fact that children are not adequately taught Turkish as their native language in schools, that the writers of the period were irresponsible about language, that they wrote their articles in newspapers in an alienated Turkish that the public could not understand, and that foreign words were used instead of Turkish. Mansur and Bahadır's approaches to Islam and Muslims' also show similarities. They emphasize that Islam is not against the development of Muslims, and religious beliefs are not an obstacle to development, but, on the contrary, are the basis for people's progress. In this regard, they try to explain the essence of Islam by giving examples from the Islamic world. Both heroes also focus on social appearance and moral structure and criticize the moral break down that affects family life. They emphasize the importance of family decency at first in order for children to grow up at an adequate level, and express that parents should be aware of this issue.

In summary; In this study, the similar world views of the protagonists of the two works were examined and in addition to the common aspect of the works on this subject, the common social problems of the two Turkish communities reflected in the novels were tried to be revealed.